

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНИХ СТРАХІВ ТА МОТИВАЦІЇ УНИКНЕННЯ НЕВДАЧ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Теорії мотивації і емоцій значною мірою пов'язані й перекликаються між собою, оскільки мотивація і емоції – дві сторони процесу регуляції поведінки. У дослідженнях мотивації, зазвичай, більш акцентований зовнішній, власне поведінковий, аспект регуляції, тоді як психологічні дослідження емоційних станів зосереджені виключно на внутрішній стороні управління поведінкою.

Незважаючи на різницю в акцентах, багато теоретиків (В.К. Вілюнас, М.Ш. Магомед-Емінов, В.Г. Асєєв, Г. О. Варганян, К. Ізард, А. Маслоу, Х. Хекхаузен та ін.) згодні з тим, що емоції відіграють дуже важливу роль у мотивації. Це спостереження навело деяких психологів на думку про необхідність підкреслювати роль саморегуляції емоцій.

Важливе значення емоцій полягає в тому, що завдяки ним людина переосмислює минуле, планує майбутнє. Емоції успіху-неуспіху служать як універсальний механізм, який підключається до процесу регуляції діяльності і на основі накопичуваного досвіду оповіщає індивіда про досяжність цілей і виправданість активності. Емоції успіху-неуспіху, які виникають при одному сприйнятті умов, та які служили причиною радощів і засмучень у минулому, сигналізують суб'єктові про вірогідний результат дій до реального їх звершення. Така випереджальна інформація про безвихідність дій в одному напрямку і про вірогідний успіх в іншому істотно полегшує суб'єктові пошук шляху досягнення мети.

Передбачення неуспіху звужує зону проб, обмежує поведінку; сліди минулих успіхів відкривають суб'єктові конструктивні вирішення, направляють поведінку. Узагальнена емоція успіху-неуспіху взаємодіє з провідним емоційним переживанням, спонукаючи до діяльності, підсилюючи його, коли передбачає швидкий успіх, і лишає його спонукальною силою при передбаченні труднощів і невдач [30, - с. 61 - 73].

Якщо керуватися такою позицією, можна зробити висновок, що емоції відіграють роль "спонукача", який запускає мотиваційний механізм діяльності. Але, за законом Йеркса-Додсона, емоція може бути ще й результатом або наслідком мотивації. Закон Йеркса-Додсона говорить про залежність якості (продуктивності) виконання діяльності від інтенсивності (рівня) мотивації. Згідно з цим законом занадто великий рівень мотивації може приводити до зниження продуктивності діяльності, оскільки зростає напруга, тривожність, стрес. Отже, емоцію в системі регуляції діяльності можна розглядати і як активатор і як наслідок мотивації.

Мета статті – розглянути окремих випадок взаємозв'язку мотивації та емоцій, а саме - взаємозв'язок між мотивацією уникнення невдач та соціальним страхом.

Різноманіття мотивів людської діяльності визначається різноманіттям комбінацій, які утворюються різними думками і відчуттями людини. У людини є два різні мотиви, функціонально пов'язані з діяльністю, спрямованою на досягнення успіху. Це – мотив досягнення успіху і мотив уникнення невдачі.

Але зосередимось на особах, що мотивовані на уникнення невдач. Їхня мета в діяльності полягає не в тому, щоб добитися успіху, а в тому, щоб уникнути невдачі. Усі їхні думки й дії спрямовані на досягнення саме цієї мети. Людина, яка орієнтована на невдачу, проявляє невпевненість у собі, не вірить у можливість досягнення успіху, боїться критики. З роботою, особливо такою, яка передбачає можливість невдачі, у неї пов'язані негативні емоційні переживання. Людина не отримує задоволення від діяльності, обтяжується нею. В результаті вона часто виявляється не переможцем, а переможеною – життєвою невдахою.

Значуща віддалена в часі мета більшою мірою здатна стимулювати діяльність людини з розвиненим мотивом досягнення успіху, ніж з вираженим мотивом уникнення невдачі. Оскільки передбачення ситуації майбутнього як поразки або успіху являє собою очікування, пов'язане з позитивними емоціями, і переживання подібних очікувань є або приємним, або неприємним, таким, що спонукає або утримує, то виливається це або в поведінку досягнення, або в поведінку уникнення [1, 4].

При переважанні мотивації уникнення невдачі провідними факторами, що актуалізують мотивацію, є ситуативні фактори (несхвалення близьких людей і членів сім'ї; несхвалення з боку керівника; низьке матеріальне положення: невміння маніпулювати людьми; відсутність кар'єрного зростання; відсутність іміджу; негативні відносини в колективі; відсутність суспільного визнання) [1]. У цілому перелічені фактори сприяють виникненню або є показниками соціальних страхів.

Проблема вивчення соціальних страхів у межах психологічного підходу висвітлюється в роботах А. Кемпинського, Д. Майерса, Дж. Вольпе, В. О. Андрусенко, Г. М. Андрєєвої, Л. М. Грошевої, О. М. Прихожан, О. О. Прилутської, Ю. В. Щербатих та ін.

Соціальний страх зумовлений перш за все довготривалими процесами, що відбуваються в суспільстві, так чи інакше стосуються кожної людини та його довкілля. Соціальні страхи населення — це складне соціально-психологічне явище, яке детермінується різними чинниками, як об'єктивними, так і суб'єктивними, і носить ситуативний та особистісний характер [5].

Соціальні страхи можуть витікати зі страхів біологічних, але, завжди мають специфічний соціальний компонент, який у них виходить на перше місце, відтісняючи примітивніші чинники виживання.

О. О. Прилутська вважає, що соціалізація страхів проходить у трьох сферах (як і соціалізація особистості): діяльність, самосвідомість та спілкування. Зокрема соціалізація особистості у сфері діяльності пов'язана з розширенням можливостей освоєння нових видів діяльності, можливостями зростання, кваліфікації і професійної майстерності, освоєнням суміжних професій та ін. Соціалізація страхів у сфері діяльності, таким чином, може бути пов'язана і зі звуженням таких можливостей, тобто люди серйозно побоюються, що вони не зможуть чесно і продуктивно працювати й заробляти, підвищувати свій професіоналізм. Таким чином, можна зробити припущення, що соціальні страхи можуть бути причиною

фіксації мотивації уникнення невдач або одним із показників, що свідчать про переважання цього виду мотиву.

Щоб вирішити мету та підтвердити або спростувати наведене припущення, нами були сформульовані такі завдання: 1) підібрати психодіагностичні методи дослідження мотивації уникнення невдач та соціальних страхів; 2) провести дослідження на репрезентативній вибірці; 3) проаналізувати отримані дані з використанням методів математичної статистики; 4) зіставити дані стосовно особливостей прояву мотивації уникнення невдач та соціальних страхів з метою виявлення зв'язків між ними.

Для діагностики мотивації досягнень використані: "Методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач" Т. Елерса, методика "Вимірювання мотивації досягнення" А. Мехрабіана. Для діагностики соціальних страхів використан опитувальник "Соціальні страхи" Л. М. Грошевої.

Вибірку дослідження склали студенти Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, Одеської державної академії будівництва та архітектури, Одеського національного політехнічного університету та Одеської державної академії холоду. Всього в дослідженні брало участь 188 осіб (98 дівчат і 90 юнаків). Критерієм формування вибірки був вік учасників (17 – 21 років). Це зумовлено унікальною соціальною ситуацією розвитку особистості в цьому віці, яка пов'язана з нормативною необхідністю прийняття та освоєння нової соціальної позиції – дорослої людини, самостійного члена суспільства, активного суб'єкта соціального процесу. Цей вік є досить важливим для кінцевого формування та фіксації провідної мотивації діяльності (досягнення успіху або уникнення невдач) та, імовірно, характеризується посиленням соціальних страхів.

Нами були отримані такі результати. За результатами, отриманими за "Методикою діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач" Т. Елерса, в осіб юнацького віку найчастіше зустрічається середній рівень мотивації уникнення невдач (45%), на другому місці - високий рівень (28%), та приблизно однаково часто зустрічається низький (13%) і дуже високий (14%) рівень мотивації досягнення.

При порівнянні між собою результатів дослідження юнаків та дівчат ми отримали такі дані: середній рівень мотивації уникнення невдач приблизно однаково часто зустрічається в дівчат (43%) та юнаків (47%). Високий рівень мотивації уникнення невдач частіше зустрічається в юнаків (31%) порівняно з дівчатами (26%). Проте, низький рівень в юнаків зустрічається рідше (11%), ніж у дівчат (14%), так само, як і дуже високий рівень (у 11% юнаків та в 17% дівчат).

При порівнянні середніх вибірових груп дівчат і юнаків отримали: 15,4 – середнє значення для групи дівчат та 15,5 – для групи юнаків. Різниця не значна. Теж саме підтверджують результати математичного аналізу: $t = -0,15$, при $p = 0,884$ стандартному відхиленні для вибірки дівчат - 5,234, для вибірки юнаків - 4,241.

Таким чином, мотивація уникнення невдач в юнацькому віці проявляється переважно на середньому рівневі. Низький та дуже високий рівень мотивації уникнення невдач частіше діагностується в дівчат. В юнаків частіше діагностується високий рівень мотивації уникнення невдач.

Оскільки дані, отримані за допомогою методик Т. Елерса, не дають змоги діагностувати домінування певного виду мотивації, тому, щоб виявити схильність до мотивації досягнення ми скористалися методикою А. Мехрабіана. У цій методиці мотивація досягнення успіху та мотивація уникнення невдач розглядаються як протилежні полюси однієї характеристики – мотивації досягнення, а не як окремі види мотивації, як маємо в методиках Т. Елерса.

У таблиці 1 наведено дані, отримані за методикою А. Мехрабіана. Те, що переважають випадки з низькою тенденцією цілком зрозуміло, оскільки це зумовлено особливостями методики та нормальним розподілом показників у вибірках. Випадків переважання мотивації уникнення невдач більше (19%), ніж випадків переважання мотивації досягнення успіху (15%). Проте ця різниця незначна. Порівнюючи між собою результати груп юнаків та дівчат, ми виявили, що мотивація уникнення невдач у дівчат зустрічається частіше (23%), ніж в юнаків (16%), а мотивація досягнення успіху частіше зустрічається в групі юнаків (18%), ніж у групі дівчат (13%).

Таблиця 1

Особливості мотивації досягнення успіху та уникнення невдач в осіб юнацького віку
(за методикою А. Мехрабіана) ($N = 188$)

	мотивація уникнення невдач	низька тенденція	мотивація досягнення успіху
Дівчата	22 (23%)	63 (64%)	13 (13%)
Юнаки	14 (16%)	60 (67%)	16 (18%)
Всього	36 (19%)	123 (66%)	29 (15%)

Ми отримали $t = -1,509344$ при $p = 0,132$, стандартному відхиленні в групі юнаків 17,01, у групі дівчат - 19,37. Значення t - критерію не є значущим ($t_{кр} = 1,97$), а отже різниця у прояві мотивації досягнення в дівчат та юнаків за даними методики А. Мехрабіана теж не є суттєвою.

За методикою Л. М. Грошевої ми виявили провідний соціальний страх, що є характерним для осіб юнацького віку. Страх утрати виражається у страху втратити сім'ю; втратити любов (улюблену людину); втратити гроші; втратити друзів; мабуть, втратити контроль над своїм життям. Страх невдачі й поразки яскраво проявляється у страху іспитів; страху опинитися гірше за інших; страху показатися неповноцінним; страху почервоніти, сплітніти і т.п. в невідповідний момент; страху не зуміти відмовити у вимозі, сказати "ні".

Проведений аналіз частоти, з якою в осіб юнацького віку діагностувались соціальні страхи, показаний у таблиці 2. З усіх випробуваних страх утрати та страх невдачі та поразки діагностувався в 19%. Друге місце посідають страх неприйняття та пригнічення і страх самостійності (у 15% випробуваних), рідше діагностувався страх комунікації (14%).

Страх неприйняття і пригнічення проявляється в страху критики; страху бути знехтуваним; страху одержати відмову; страху перед авторитарними особами; боязні конфліктів. Страх самостійності – це страх брати на себе відповідальність; страх почати вчитися чого-небудь; боязнь ризикнути; страх вибирати середовище; страх пред'являти вимоги (претензії).

Таблиця 2

Прояв соціальних страхів у осіб юнацького віку (N = 188)

	Страх невдачі і поразки	Страх неприйняття і пригнічення	Страх втрати	Страх самостійності	Страх комунікації
Дівчата	17%	15%	15%	14%	10%
Юнаки	20%	16%	23%	16%	18%
Всього	19%	15%	19%	15%	14%

Страх комунікації проявляється в страху соціального контакту з людьми: страху опинитися в центрі уваги; страху виражати свої почуття, емоції та думки; страху втратити дистанцію в спілкуванні; страху виступати перед аудиторією; страху робити щось публічно; страху перед відвертістю; страху байдужості.

У дівчат найчастіше діагностувався страх поразки та невдачі (17%). Приблизно однаково часто діагностувалися страх неприйняття й пригнічення та страх утрати (15%), у 14% діагностувався страх самостійності, та на останньому місці страх комунікації - 10%. В юнаків найчастіше діагностується страх утрати (23%), на другому місці (20%) – страх невдачі та поразки, на третьому (15%) – страхи неприйняття і пригнічення та самостійності, та на останньому місці – страх комунікації (14%).

Найсильнішим є страх утрати, далі страх поразки та невдачі, страх неприйняття й пригнічення, страх комунікації та страх самостійності. Те, що провідним є страх утрати, ми пояснюємо соціальною ситуацією юнацького вікового періоду – ситуацією "відлучення від рідної домівки". Багато юнаків бажають жити самостійно, незалежно від батьків, і в той же час залежать від них в економічному плані. При порівнянні груп юнаків та дівчат за кількістю осіб, в яких ми діагностували соціальний страх, було визначено, що в юнаків усі соціальні страхи діагностуються частіше, ніж у дівчат. Проте в дівчат та юнаків соціальні страхи проявляються з однаковою силою: на першому місці страх утрати, а на останньому - страх комунікації.

За результатами математичного аналізу (визначення t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок) була підтверджена відсутність різниці в прояві соціального страху між юнаками та дівчатами. Це не співпадає з результатами досліджень західних психологів [3], які стверджують, що в дівчат більше страхів ніж в юнаків. Це переважання пояснюється тим, що дівчата легше, порівняно з юнаками, визнають наявність у них страхів. Юнаки, у свою чергу, через особливості виховання, схильні приховувати наявність у них страхів.

Проаналізуємо особливості переважання соціальних страхів особами з різними рівнями мотивації уникнення невдач. Дані, наведені в таблиці 3, дають змогу провести подібний аналіз.

Таблиця 3

Особливості соціальних страхів залежно від рівня мотивації уникнення невдач (N = 188)

	Мотивація уникнення невдач			
	низький рівень	середній рівень	високий рівень	дуже високий рівень
- страх невдачі і поразки	0%	11%	23%	22%
- страх неприйняття і пригнічення	4%	9%	19%	22%
- страх втрати	8%	17%	17%	19%
- страх самостійності	13%	6%	25%	13%
- страх комунікації	0%	5%	26%	19%

Серед осіб з низьким рівнем мотивації уникнення невдач найсильніше проявляється страх самостійності (13%), дещо менше страх утрати – 8%, далі страх неприйняття і пригнічення – 4%. Зовсім не діагностувалися страх невдачі і поразки та страх комунікації. Серед осіб з середнім рівнем мотивації уникнення невдач частіше зустрічається страх утрати (17%), порівняно з особами з низьким рівнем мотивації досягнення. На другому місці – страх невдачі і поразки (11%), на останньому – страх комунікації (5%). Серед соціальних страхів у осіб з високим рівнем мотивації уникнення невдач частіше зустрічається страх комунікації (26%). Що співпадає з даними отриманими в групі осіб з низьким рівнем мотивації досягнення успіху. На другому місці – страх самостійності (25%), далі йдуть страх невдачі і поразки (23%), страх неприйняття і пригнічення (19%), страх утрати (17%). Серед соціальних страхів у осіб з дуже високим рівнем мотивації уникнення невдач найчастіше діагностуються страх невдачі і поразки та страх неприйняття та пригнічення (22%), на другому місці (19%) – страх втрати та страх комунікації, та на останньому – страх самостійності (13%).

Між соціальними страхами та мотивацією уникнення невдач ми отримали позитивні значущі кореляційні зв'язки.

Таблиця 4

*Результати кореляційного аналізу між показниками мотивації уникнення невдач та соціальних страхів ($r_{кр} = 0,14$)**

Страх невдачі і поразки	Страх неприйняття і пригнічення	Страх утрати	Страх самостійності	Страх комунікації
0,21	0,17	0,12	0,15	0,27

* - жирним шрифтом відмічено значущі коефіцієнти кореляції

Пояснити це можна посилаючись на результати дослідження М. В. Буянової, за якими мотивація уникнення невдач актуалізується ситуативними (зовнішніми) факторами, несхваленням поведінки з боку керівника, родичів та близьких людей [1]. Подібні ситуації є чинниками, що викликають соціальні страхи, тому кореляційний зв'язок є цілком

зрозумілий.

По мірі зростання мотивації уникнення невдач з низького до дуже високого рівня спостерігається підвищення рівня практично всіх видів соціальних страхів. При цьому, в осіб з високим та дуже високим рівнем мотивації уникнення невдач соціальні страхи проявляються майже на одному рівні. Якщо порівняти між собою особливості переживання соціальних страхів у осіб з різними рівнями мотивації уникнення невдач, то отримуємо такі результати. Для осіб з низьким рівнем мотивації уникнення невдач провідним є страх самостійності, для осіб із середнім рівнем – страх втрати, для осіб з високим рівнем – страх комунікації, та для осіб з дуже високим рівнем – страх невдачі та поразки та страх неприйняття та пригнічення.

Перейдемо до аналізу особливостей переживання страхів в осіб зі схильністю до мотивації досягнення успіху чи до мотивації уникнення невдач за результатами методики А. Мехрабіана.

Нами були отримані негативні кореляційні зв'язки показників за методикою А. Мехрабіана з усіма видами соціальних страхів (табл. 5). Це означає, що схильність до мотивації досягнення успіху значно знижує рівень соціальних страхів у осіб юнацького віку, і навпаки, схильність до мотивації уникнення невдач посилює соціальні страхи.

Таблиця 5

Результати кореляційного аналізу показників схильності до мотивації досягнень та соціальних страхів ($r_{кр} = 0,14$)

Страх невдачі і поразки	Страх неприйняття і пригнічення	Страх втрати	Страх самостійності	Страх комунікації
-0,34	-0,33	-0,18	-0,40	-0,31

Отже, тут ми знов посилаємось на результати дослідження М. В. Буянової за якими мотивація досягнення актуалізується внутрішніми особистісними факторами, орієнтацією на внутрішні потреби, а мотивація уникнення невдачі - зовнішніми ситуативними факторами [1].

Перейдемо до аналізу особливостей переживання страхів особами зі схильністю до мотивації досягнення успіху та до мотивації уникнення невдач. У прояві соціальних страхів є значні відмінності. Так, в осіб з мотивацією уникнення невдач вони діагностуються частіше (в середньому в 30%), ніж в осіб з мотивацією досягнення (в середньому 5%). Причому, в осіб з мотивацією досягнення всі соціальні страхи є вираженими практично однаково. А от в осіб з мотивацією уникнення невдач провідним є страх самостійності, принаймні він діагностується частіше за інші.

Якщо простежити особливості змін у переживанні страхів у зв'язку зі схильністю до мотивації досягнення успіху чи до мотивації уникнення невдач, то побачимо, що чим сильніше схильність до мотивації уникнення невдач, тим частіше діагностуються соціальні страхи.

Коротко підведемо підсумки аналізу особливостей переживання соціальних страхів особами юнацького віку з різним рівнем мотивації досягнення успіху та мотивації уникнення невдач. Для осіб з низьким рівнем мотивації уникнення невдач провідним є страх самостійності, для осіб із середнім рівнем - страх втрати, для осіб з високим рівнем - страх комунікації, та для осіб з дуже високим рівнем - страх невдачі та поразки та страх неприйняття та пригнічення. Крім того, між соціальними страхами та мотивацією уникнення невдач існує кореляційний зв'язок.

Посилення мотивації уникнення невдач призводить до посилення соціальних страхів, або навпаки, посилення соціальних страхів веде за собою посилення мотивації уникнення невдач.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буянова М. В. Социально-психологические факторы мотивации достижения: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.05 / Буянова Марианна Викторовна. – СПб., 2004. – 179 с.
2. Вилюнас В.К. Психологические механизмы биологической мотивации / Витис Казиса Вилюнас. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 208 с.
3. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез / Александр Иванович Захаров. – Л.: Медицина. Ленингр. отделение, 1988. – 246 с.
4. Магомед-Эминов М. Ш. Мотивация и контроль за действием / Маддруддин Шамсуддинович Магомед-Эминов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 144 с.
5. Прилутская О. А. Социализация страхов у населения и психологические особенности изменения поведения и отношений / О. А. Прилутская // CREDO NEW: теоретический журнал – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/104/23/>

Подано до редакції 16.09.09

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена дослідженню проблеми зв'язку мотивацій та емоцій. На основі результатів дослідження, проаналізовано особливості мотивації уникнення невдач та соціальних страхів; виявлено та описано зв'язок між ними в юнацькому віці.

ВЗАИМОСВЯЗЬ СОЦИАЛЬНЫХ СТРАХОВ И МОТИВАЦИИ ИЗБЕГАНИЯ НЕУДАЧ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию проблемы связи мотивации и эмоций. На основе результатов проведённого исследования, проанализированы особенности мотивации избегания неудач и социальных страхов, выявлена и описана связь между ними в юношеском возрасте.

V.A. Huzenko

**THE LINK BETWEEN SOCIAL FEARS AND MOTIVATION OF AVOIDING FAILURES IN ADOLESCENCE
SUMMARY**

The article investigates the link between motivation and emotions. Basing on the research data, the author has analyzed peculiarities of motivation of avoiding failures and social fears; discovered and described the link between them in adolescence.
